

PAIKANNIMET KULTTUURIMAISEMASSA

Jan Paul Strid *Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen*. Riksantikvarieämbetet, Uppsala 1993. 124 s. ISBN 91-7192-883-9.

Ruotsalaisen Jan Paul Stridin kirja *Kulturlandskapets språkliga dimension* tarkastelee paikannimiä kulttuurimaiseman kielellisenä osana. Aihe on kiinnostava ja hämmästyttävän vähälle huomiolle jäänyt. Eritoten tämä koskee ruotsalaista ja laajemminkin skandinaavista nimistöntutkimusta, jossa nimien alkuperän selvittely, etymologointi ja asutushistorian valottaminen nimien avulla ovat olleet tärkeämmällä sijalla. Liian vähäiseksi tällainen kokonaisvaltaisempi tutkimusote on silti jäänyt Suomessakin (huom. kuitenkin esim. Zilliacus 1973, Kepsu 1990). Paikannimien sosiaalinen ulottuvuus (niiden käyttö) ja säilyvyys eivät ole kiinnostaneet tutkijoita lainkaan siinä määrin kuin esim. nimien alkuperän selvittely. Strid puolestaan nostaa nämä keskeisimmiksi kysymyksikseen.

Kirjansa alussa Strid huomauttaa aiheellisesti, että jos tahtoo ymmärtää, kuinka paikannimet toimivat, pelkkä kielitieteen tuntemus ei riitä. On lisäksi tiedettävä, minkälaisessa fyysisessä ja alati kehittyvässä miljöössä nimiä käytetään. Strid noudattaa ohjettaan ja selvittelee paikannimien funktioita historiallisissa kulttuurimaisemissa. Hän lähtee liikkeelle metsästyks- ja pyyntikulttuurista, keskittyy maanviljelyskulttuuriin ja päättyy nykyaikaan. Lisäksi Strid käsittelee yhteiskunnan eri rakenteissa tapahtuneita muutoksia ja niiden vaikutuksia nimistöön.

Kirjassa on alkusanojen ja johdannon lisäksi seitsemän lukua. Viisi ensimmäistä

käsittelevät paikannimiä ennen kaikkea kielellisestä näkökulmasta. Näissä luvuissa pohditaan mm. sitä, mikä on paikannimi ja kuinka paikannimet syntyvät ja säilyvät. Kirjan kahdessa viimeisessä luvussa näkökulma on paikannimien elinympäristössä: muuttuvassa kulttuurimaisemassa.

MIKÄ ON PAIKANNIMI JA MIKÄ ON PAIKANNIMEN MERKITYS?

Ensimmäisessä, melko suppeassa luvussa Strid yrittää selvittää nimistöntutkimuksen ikivihreää kysymystä: mikä ylipäänsä on paikannimi? Mitään uutta hän ei tässä tuo esiin eikä edes lähemmin valota sitä ongelmakenttää, joka koskee proprin määrittelyä ja proprin ja appellatiivin välistä eroa. Strid toteaa perinteisesti, että paikannimet ovat propreja, jotka eroavat appellatiiveista siten, että ne ovat yksiviitteisiä, monoreferentiaalisia.

Nimellä on muoto ja sisältö. Nimen muoto voi muuttua, jopa säännöttömästi. Tämä johtuu Stridin mukaan siitä, että kielitajusamme nimi yhdistyy ennen kaikkea siihen paikkaan, jota se tarkoittaa, eikä niihin sanoihin, joista se koostuu. Hyväksymme sen, että nimet eivät noudata niitä sääntöjä, jotka valitsevat muualla kielessä.

Muodon lisäksi nimellä on siis sisältö. Mutta mikä oikein on nimen sisältö, sen merkitys? Stridin mukaan on erotettava ni-

▷

men etymologinen ja onomastinen merkitys. Nimen *etymologinen merkitys* on se nimen »alkuperäinen merkitys», joka nimenantajalla on ollut mielessään, kun hän on nimennyt paikan. Nimen tulee (nimenantohetkellä) sopia kuvaamaan tarkoittamaansa paikkaa. Esim. *Rantapello*-nimen etymologinen merkitys on 'pelto, joka on järven, joen tms. rannalla'. Strid huomauttaa, että etymologinen merkitys on nimen tulkinnassa tärkeä, mutta ei enää nimen funktionaalisuuden kannalta. Näin yksivivaisesti asiaa ei kuitenkaan voi tarkastella. Joskus etymologinen merkitys voi elää jatkuvasti nimen mukana ja olla tärkeä sen käytön kannalta. Tästä ovat todisteena mm. ne appellatiivissävyiset nimet, jotka muuttuvat, kun niissä esiintyvät sanat esim. käyvät vanhahtaviksi. Kun aiemmin on puhuttu *Lääväpellosta*, voidaan myöhemmin ruveta puhumaan *Navettapellosta*, jos *läävä*-appellatiivi on muussa kielenkäytössä käynyt harvinaiseksi.

Nimen *onomastinen merkitys* on Stridin mukaan paikannimen »todellinen merkitys». Sillä tarkoitetaan sitä, että tiettyssä käyttäjäpiirissä nimi viittaa tiettyyn maantieteelliseen paikkaan. Kyseessä on siis nimen yksilöivä funktio. Stridin mukaan paikannimi ei ole sidoksissa siihen, mikä oli aikanaan nimenannon perustana, vaan ainoastaan siihen paikkaan, jota se tarkoittaa. Tämän takia paikannimet voivat nykyisin olla yhtä käyttökelpoisia kuin silloin, kun ne luotiin.

MIKÄ ON KULTTUURIMAISEMA?

Kirjan toisessa luvussa Strid pohdiskelee sitä, mitä *kulttuurimaisemalla* tarkoitetaan. Hän tukeutuu arkeologi Klas-Göran Selingen määritelmään: kulttuurimaisema on kulttuurihistoriallisen prosessin tulos, joka perustuu konkreettiselle luonnon resurssien ja yhteiskunnan väliselle yhteistyölle ja näiden taloudelliselle hyväksikäytölle. Selingen mukaan kulttuurimaisema muodostuu erilaisista

funktionaalisista rakenteista, joita ovat taloudellinen, asutussosiaalinen, hallinnollinen, hengellinen ja kommunikatiivinen rakenne. Strid painottaa sitä, että rakenteelliset muutokset kulttuurimaisemassa vaikuttavat myös kieleen. Jos muutokset materiaalisessa kulttuurissa ovat vähäisiä ja harvinaisia, myös ei-materiaalinen kulttuuri (esim. nimistö) säilyy paremmin.

KUINKA PAIKANNIMET SYNTYVÄT?

Kirjan neljännessä ja keskeisimmässä luvussa käsitellään paikannimien syntyä. Itsestään selvä, mutta aina muistuttamisen arvoinen seikka on se, että paikannimiä voidaan muodostaa vain niistä sanoista, jotka kuuluvat nimenkäyttäjyhteisön sanavarastoon. Yhtä lailla on hyvä pitää mielessä se, että nimiä annetaan vain niille paikoille, joista on tarvetta puhua. Strid erottaa kaksi nimenantotapaa: »yksinkertaisen» ja »monimutkaisemman». Yksinkertaisen nimenannon tuloksena syntyy yksiosaisia, pelkän appellatiivin sisältäviä nimiä (esim. *Lähde*, *Laakso*). Nämä nimet toimivat erinomaisesti niin kauan kuin tarkoitteesta ei voi erehtyä. Jos lähiseudulla ei ole kuin yksi lähde, on pelkkä *Lähde* siitä varsin käyttökelpoinen nimi. Ei liene kuitenkaan syytä uskoa, että tällainen nimityyppi olisi muita primaarimpi. Tuskinpa muinaiset yhteisöt ovat eläneet sellaisissa maisemissa, joissa paikkoja yksilöimään olisivat riittäneet pelkät appellatiivin sisältävät nimet.

Monimutkaisemman nimenannon tuloksena puolestaan syntyy yhdysnimiä. Yhdysnimet voivat Stridin mukaan syntyä kahdella eri tavalla: nimenanto voi olla spontaania, tai se voi olla prosessi. Strid tarkoittaa »spontaanilla» nimenannolla juuri sitä, kuinka paikannimien yleensä (ainakin Suomessa) on katsottu syntyvän. Paikannimet muodostetaan suoraan yksilöiviksi, proprisiksi ilmauksiksi (Kiviniemi 1990: 40, 1991: 114–117).

Strid kuitenkin uskoo, että nimet voisivat muodostua myös vähitellen, prosessin tuloksena. Tällaisessa prosessissa paikkaa hyvin kuvaavat ilmaukset pikku hiljaa muunnettaisiin nimiksi (esim. ilmauksesta 'haka, jonka läpi virtaa puro' muodostettaisiin nimi *Purohaka*). Myös Suomessa (Nissilä 1962: 82–83) on aiemmin ajateltu, että paikannimet syntyisivät vähitellen appellatiivisesti käyetyistä sanaliitoista. Tällaista nimenantotapaa on kuitenkin pidetty vähemmän tavallisena (Kiviniemi 1975: 12, 1991: 115).

Pelkän appellatiivin sisältävät nimet ovat monesti — Stridin terminologiaa käyttäen — *lähihorisontin nimiä*. (Selvintä olisi puhua yksinkertaisesti *lähinimistä*.) Ne ovat hyvin suppean piirin käytössä olevia nimiä, ts. *mikrotoponyymejä*. Strid toteaa, että tällaiset nimet ovat usein morfologisesti, semanttisesti ja leksikaalisesti yksinkertaisia eikä niitä aina pysty erottamaan vastaavasta appellatiivista. Tämä puolestaan johtaa siihen, että ne myös helpommin katoavat.

Stridin *etähorisontin nimet* (mieluummin *etänimet*) ovat useimpien kyläläisten käytössä olevia laajempien ja (lähinimiin verrattuna) kaukaisempien paikkojen nimiä, ts. *makrotoponyymejä*. Tällaisten nimien on toimittava koko kylän käyttäjäpiirissä, jolloin niiden on myös oltava mahdollisimman *yksilöimiskykyisiä*. Tämä taas johtaa Stridin mukaan siihen, että etänimet ovat morfologisesti, semanttisesti ja leksikaalisesti kompleksisempia ja yksilöllisempiä kuin lähinimet. Monesti ne ovat myös etymologisesti läpinäkymättömiä, ja niillä on paremmat säilymisedellytykset kuin pienempien käyttäjäpiirien nimillä.

Strid on pohdiskellut varsin ansiokkaasti paikannimissä esiintyvien elementtien ja appellatiivien suhdetta, joka on kiintoisa ja myös hankalahko aihe. Hän esittelee Staffan Nyströmin tutkimusta maastosanoista (1988). Nyström on miettinyt sitä, miksi joillakin maastosanoilla on paikannimissä laajempi merkitys kuin muualla kielessä, ja

päätynyt siihen, että maastosanan onomastinen ja appellatiivinen käyttö edustavat kahden erillistä kielellistä systeemiä, joissa pätevät erilaiset semanttiset säännöt. Strid sitä vastoin katsoo, että erot onomastisen ja appellatiivisen käytön välillä johtuisivat yksinkertaisesti historiallisista merkityksenmuutoksista. Kun esim. *berg*-sanan merkityskenttä on nykyisin paikannimissä laajempi kuin muualla kielessä, *berg*-appellatiivin varhempi yleisempi sisältö on kadonnut muualta kielestä ja jäänyt elämään vain paikannimissä. Olisikin kummallista, jos paikannimissä esiintyvillä appellatiiveilla olisi jo nimenannon hetkellä ollut muita merkityksiä kuin kielessä yleensä. Sen sijaan on hyvinkin mahdollista, että sellaisen appellatiivin merkitykseen, joka esiintyy myös paikannimissä, voi vaikuttaa se, minkälaisen paikkojen nimissä appellatiivi esiintyy.

PAIKANNIMIEN SÄILYMESESTÄ JA KATOAMISESTA

Kirjan viidennessä luvussa Strid tarkastelee itsellenikin läheistä aihetta: paikannimien säilymistä ja katoamista. Säilymisen kannalta ratkaisevaa on hänen mukaansa yhteiskunnan asutussosiaalisten ja hallinnollisten rakenteiden pysyvyys. Strid puhuu hierarkkisesta rakenteesta: alimpana hierarkiassa ovat tilat, niiden yläpuolella kylät, sitten pitäjät ja ylimpänä maakunnat (maat). Jokainen paikannimi kuuluu jollekin hierarkian tasolle; esim. useimpia viljelysnimiä käytetään vain tilakohtaisesti. Mitä korkeammalla hierarkiassa paikannimi on, sitä suuremmat mahdollisuudet sillä on säilyä. Viljelysnimet esimerkiksi säilyvät huonommin kuin tilan- ja kylännimet, koska niillä on pienet käyttäjäpiirit ja ne ovat hierarkiassa alempana.

Nimen säilyminen ei riipu vain käyttäjäpiirin suuruudesta. Vaikka viljelysnimi olisi tuttu verrattain suurelle joukolle, se voi unohdeta ja kadota, jos viljelys metsitty. Nimien säilymiseen vaikuttavat siis myös itse paikan

ominaisuudet. Strid huomauttaa, että tilojen nimillä on suuremmat mahdollisuudet säilyä kuin viljelysnimillä, vaikka niillä olisi vähemmän käyttäjiäkin. (Nähdäkseni on kyllä jokseenkin mahdotonta, että mikään kansanomaisen tilannimi voisi olla vain hyvin pienen käyttäjäpiirin tuntema.) Koska tilannimi ei tarkoita vain pelkkää asuinrakennusta, vaan koko tilan aluetta viljelyksineen ja metsineen, nimeä voidaan käyttää, vaikka tila jäisi autioksi.

Nimien säilymistä koskevan luvun lopussa Strid toteaa kokoavasti, että vanhat paikannimet ovat voineet säilyä näihin päiviin asti, koska olot perinteisessä maanviljelysyhteiskunnassa olivat vakaat. Tällainen yhteiskunta tarjosi paikannimistölle ehyet rakenteelliset kehykset.

MUUTTUVA KULTTUURIMAISEMA

Kirjan kahdessa viimeisessä luvussa Strid keskittyy tarkastelemaan sitä maisemaa, jossa paikannimiä on käytetty. Näkökulma on muuttuvassa kulttuurimaisemassa ja siinä, kuinka kulloisenkin »maiseman» elintavat ovat vaikuttaneet nimistöön. Strid käyttää paljon tilaa esitellessään niitä nimiä, jotka hänen mukaansa on muodostettu esim. jonkin pyyntitavan mukaan (Suomessa vastavia olisivat mm. *Sadin-* ja *Ansa-*nimet) tai pyydetävän eläimen mukaan. Hän uskoo, että esim. useimmat *Älg-* ja *Björn-*alkuiset nimet ovat muinaisten metsästäjien antamia. Monesti tällaisia nimiä on tosin annettu muulloinkin kuin vain metsästäessä.

Strid käsittelee melko tarkkaan erilaisia metsästyks- ja pyyntiyhteiskunnan ja maatalouskulttuurin muotoja lehdeksien tekemisestä ja kaskeamisesta alkaen, ja lopuksi hän tarkastelee kiinteän asutuksen vakiinnuttamaa maanviljelystä, joka säilyi suunnilleen samanlaisena aina tälle vuosisadalle asti. Kirja tarjoaa tiiviin tietopaketin entisaikojen elintavoista sellaisellekin, jolle nämä asiat

ovat vieraita. Muutamia kohdat kaipaavat mielestäni kommentointia.

Entisaikaisesta kalastuksesta kertoessaan Strid huomauttaa, että monella järvellä tai lammella on nimi, joka ilmaisee sen, mikä on arvokkain siitä pyydetävä kala. Tämä ei kuitenkaan aina ole totta. Paikannimien tärkein tehtävä on yksilöinti (minkä Stridkin moneen kertaan sanoo) eikä paikan kuvaaminen sitä parhaiten luonnehtivalla tavalla. Jos järven nimi on esimerkiksi *Ahvenjärvi*, tämä ei välttämättä merkitse sitä, että siitä pyydetään eniten ahventa. Kenties tästä järvestä pyydetäänkin eniten haukia, mutta seniminen järvi jo on lähistöllä. Nimeksi annettu *Ahvenjärvi* on sekin sopiva järvelle, josta pyydetään haukien lisäksi ahvenia.

Kun väestömäärä kasvoi, oli asutuksen laajennuttava kiinteän kylän ulkopuolelle. Tällöin perustettiin tiloja takamaille ja kylän yhteisille ulkoviljelyksille. Kun tällaisilla viljelyksillä jo oli vakiintuneet nimet, annettiin uusille tiloille nimet niiden mukaan. Suomalaisessa tutkimuksessa näitä nimiä on jo kauan kutsuttu *metonymisiksi siirrynnäiksiksi*. Metonyyminen siirrynnäinen on tietenkin eri nimi kuin sen paikan nimi, jonka mukaan se on annettu. Strid ei valitettavasti käsitä asiaa tällä tavoin. Kun tilalle on annettu nimi läheisen viljelyksen mukaan, on hänen mielestään nimen primaari, viljelystä osoittava tarkoite korvattu sekundaarilla, asumusta tarkoittavalla. Kullakin nimellä voi kuitenkin olla vain yksi tarkoite. Stridin poikkeava (ja virheellinen) käsitys nimen mahdollisten tarkoitteiden määrästä on mielestäni kirjan suurin miinus. Kysymys siitä, mikä määritellään samaksi ja mikä eri nimeksi, on tärkeä ja periaatteellinen, ja jos asia käsitellään eri tavalla kuin nimistöntutkimuksesamme jo pitkään on tehty, siitä seuraa hankaluuksia myös muita asioita selviteltäessä.

Vaikka nimen tarkoite ei Stridin esittämällä tavalla muutu eikä nimi säily toisen paikan nimenä (koska kyseessä on eri nimi), Strid on oikeassa siinä, että vanhat viljelys-

nimet ovat jättäneet jälkensä myöhempään nimistöön. Suomalaisessakin nimistössä on lukuisia esimerkkejä siitä, kuinka esim. jo hävinneiden asumusten nimiä esiintyy mm. luontonomien määräteosissa.

Selväjärkisen ja jäntevän kirjansa lopussa Strid luo katseen myös tulevaisuuteen. Hän toteaa, että paikannimien säilymiseen ja niiden käyttöön yleisemminkin vaikuttavat ratkaisevasti käyttäjäpiirin luonne ja koko. Nämä taas ovat riippuvaisia yhteiskunnan luonteesta ja rakenteesta. Se rakenteellinen verkko, joka on taannut paikannimien säilymisen, on nyt hajoamaisillaan. Entisen kaltaista maatalousyhteiskuntaa ei oikeastaan enää ole. Samanaikaisesti paikannimiä on myös alettu käyttää eri tavalla kuin ennen: ne ovat aiempaa tärkeämpiä valtiolliselle ja kunnalliselle hallinnolle, postille, liikenneverkolle jne.

Paikannimet on ennen opittu kuulonvauraisesti. Se on edelleenkin tavallisin tapa, mutta entistä yleisempää on nimien omaksuminen kirjallisista lähteistä. Karttaan painetut, aiemmin vain harvojen käyttämät nimet voivat saada laajan käyttäjäpiirin. Strid toteaaakin, etteivät nimet karttojen avulla vain säily, vaan saavat uutta elinvoimaa. Näin on myös Suomessa. Monesti nimen katoamisen tai ainakin harvinaistumisen estää se, että se on painettu karttaan. Tämän takia tulisikin huolehtia siitä, että karttojen nimitiedot ovat mahdollisimman luotettavia: oikeita nimiä asuja oikeilla paikoilla.

LOPUKSI

Jan Paul Stridin kirja osoittaa sen, mikä aiemminkin on tiedetty: maailman muuttuessa nimistö muuttuu. Hän pystyy valottamaan tämän ilmiön eri puolia kattavasti ja kiinnittää entistä tarkempaa huomiota juuri siihen maailmaan ja maisemaan, jossa nimiä käytetään. Paikannimet nähdään osana laajempaa kokonaisuutta. Stridin kirja havahduttaa ajattelemaan, kuinka tärkeätä nimistöntutki-

jan on ymmärtää koko sen kulttuurisen ja yhteiskunnallisen ympäristön merkitys, jossa paikannimet elävät. Eniten iloa ja mieltä avartavia lukukokemuksia tämä kaunis, monin kuvin elävöitetty kirja tarjonneekin juuri nimistöntutkijoille. Strid on lisäksi onnistunut siinä, mistä monet voivat vain uneksia: hän on kirjoittanut tieteellisen kirjan, joka on myös niin populaari, että maallikotkin haluavat sen lukea. ■

TERHI AINIALA

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Murretoimisto, Sömmäisten rantatie 25, 00500 Helsinki

LÄHTEET

- KEPSU, SAULO 1990: *Toponymie des Dorfes Kepsu. Finnish Onomastics. Namenkunde in Finnland. Studia Fennica 34.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KIVINIEMI, EERO 1975: Paikannimien rakennetyypeistä. *Suomi 118: 2.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1990: Perustietoa paikannimistä. *Suomi 148.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1991: Analogisk namngivning och den toponomastiska teorin. *Analogi i navngivning. NORNA-rapporter 45.* NORNA-förlaget, Uppsala.
- NISSILÄ, VILJO 1962: Suomalaista nimistöntutkimusta. *SKST 272.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NYSTRÖM, STAFFAN 1988: *Ord för höjder och sluttningar i Daga härad. En studie över betydelsen hos två grupper terrängbetecknade appellativ och ortnamnelement.* Uppsala Ortnamnsarkivet, Uppsala.
- ZILLIACUS, KURT 1973: *Kulturen och namnskicket. Synvinklar på ortnamn. Meddelanden från Folkkultursarkivet 1.* Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.